

Kovács Adorján: *A próteuszi Petőfi. Kísérletező és anticipáló költészete 1845–49*

Budapest, Ad Librum, 2023, 224 l.

Petőfi Sándor születésének 200. évfordulóján jelent meg Kovács Adorján *A próteuszi Petőfi: Kísérletező és anticipáló költészete 1845–49* című tanulmánykötetének második, bővített kiadása az Ad Librum gondozásában. A kötet egyik figyelemre méltó különlegessége, hogy noha Németországban született szerzője hosszú évtizedek óta elkötelezett olvasója Petőfi költészetének,¹ nem tekinthető szigorú értelemben vett szakmabeli-szaktudományos olvasónak. Ritkább jelenség, hogy ennek ellenére nem a(z általában) szélesebb közönséget érdeklő életrajzi kérdésekkel vagy éppen helytörténeti vonatkozásokkal foglalkozik, hanem egy teljes kötetet szentel a Petőfi-versek szövegközpontú elemzésének.

Az érdeklődést tovább fokozza a könyv hátlapja, az első és második kiadás előszava, valamint a mottók, amelyek mintha kifejezetten a Petőfi-kutatás uralkodó tendenciáihoz kívánnának kapcsolódni. Az első, Petőfitől származó mottó a legújabb szakirodalom egyik fontos állomásához, a 2014-ben megjelent, Szilágyi Márton által szerkesztett, többféle megközelítést felvonultató, azonos című Petőfi-tanulmánykötethez kötődik: „Ki vagyok én? Nem mondom meg...”² (7). A második, Fried Istvánt citáló jelige a Herder-díjas irodalomtörténész Petőfi életművét (poszt)modern értelmezői keretbe és nemzetközi kontextusba ágyazott megközelítéseit vetíti előre: „volt két esztendő, 1847–1849 között, amikor Európa legjobb költője, legnagyobb újítója, leginvenciózusabb nyelvművésze Petőfi Sándor volt”³ (7). Harmadrészt Margócsy István Petőfi-interpretációjára emlékeztetnek az előszavak (és a bevezető tanulmány) Petőfi költészetének sokarcúságát hangsúlyozó megállapításai: „művei belső és külső sokfélesége és ellentmondásossága miatt annyira kitágult a szerző fogalma, hogy Petőfi életművének valamilyen homogeneitás felé irányuló elemzése véleményem szerint meghiúsul” (11). E jól reflektált megközelítési paradigmák közül leginkább az utóbbi kettő érvényesül a kötetben. Fried nemzetközi fókuszú összehasonlító módszertana kifejezetten kézhez álló a német anyanyelvű, angolul, franciául, spanyolul és olaszul olvasó szerző számára; de legalább annyira megjelenik benne Margócsy 1999-ben

¹ Erről egy interjúban a szerző nyilatkozik: <https://konyv.guru/el-kell-fogadni-az-ellentmondasokat-sokfele-petofi-letezett-nem-csak-egy/> (utolsó elérés: 2023. november 20.)

² A Petőfi versét címul választó kötet: *Ki vagyok én? Nem mondom meg...: Tanulmányok Petőfiről*, szerk. SZILÁGYI Márton, Bp., PIM, 2014.

³ Az idézet eredeti helye: FRIED István, *(Poszt)modern Petőfi*, Bp., Ister, 2001 (hátlap).

megjelent *Petőfi Sándor: Kísérlet* című könyvének versek felé forduló, az életművet sokszínűségében leíró kezdeményezése, amelyet a 2011-es bővített kiadásában fejtett ki alaposabban különböző szövegelemzéseken keresztül.⁴ Megjegyzendő, hogy az erős és nyilvánvaló szakirodalmi hatások ellenére mégis eredeti megközelítés bontakozik ki Kovács Adorján könyvének fejezeteiből, amit az elemzés tárgyául választott, jó ízléssel válogatott, kevésbé idézett (és elemzett) Petőfi-művek szavatolnak.

A könyv (félrevezető alcímének ellentmondva) Petőfi 1841-től 1849-ig alakuló irodalmi munkásságát tekinti át tizenegy tanulmányban, kronologikus sorrendben. Az első írás általános és összefoglaló képet kínál Petőfiről. A poéta – Arthur Rimbaudra és Fernando Pessoa-ra emlékeztető – próteuszi oldalát mutatja be, költészetének az esztétizáló modernség irányzatait megelőlegező, kísérletező, sokszínű és ellentmondásos jellegzetességeit hangsúlyozza. A további értekezések az életmű egy-egy darabjával vagy verscsoportjával foglalkoznak: a második tanulmány *Az örágó* (1841) című poémát elemzi a Rainer Maria Rilke-féle tárgyvers (Dinggedicht) műfajának tükrében, Petőfi „modernebb” értelemben vett tárgyiasságát inkább a tájlírájában fedezve föl. A folytatásban *Az utósó ember* (1845) címadó motívumát vizsgálja az angolszász romantika disztópikus kísérleteinek tükrében, majd a költő Friedrich Nietzsche filozófiájára gyakorolt hatását igyekszik föltérképezni. A harmadik írás a *Véres napokról álmodom...* (1846) című költeményt elemzi: a költeményben felismert lappangó egocentrizmust és erotikusan blaszfém perverziót Richard Wagner munkásságához hasonlítja. Majd a szerző Petőfi *Panyó Panni* (1847) és *A csámpás legény* (1848) versét, valamint *A fák leány s a pej legény* novelláját a naturalista irodalom keretein belül interpretálja, később pedig a szakirodalomban gyakran elemzett *A szerelem országa* szerelemfölfogásának mélylélektani vizsgálatán keresztül a szürrealista költészet mintázatait véli fölfedezni a Petőfi-életműben. A továbbiakban *A szép napkeletnek* (1847) című poémát szerelmes költeménynek álcázott, ateista „vallásmeditációs versként” olvassa a mű ambivalens metaforikája és romantikus iróniafogalma mentén. Ezt követően Kovács Adorján *A hegyek közt* (1849) című költeményt veti össze Cesare Pavese és Gottfried Benn egy-egy versével az élőbeszédszerűséget poétikai eszközzé emelő lírai parlandó műfajából kiindulva. A kötet egyik kiemelkedő darabja a *Ki gondolná, ki mondaná...* (1849) című vers elemzése, amely szerint a költeményben „az emlékezetet megőrző költészet a látszólagosan diadalmaskodó, az emberi sors iránt közömbös természet felett győzedelmeskedik” (161). Végezetül a költő klasszikus európai verseléshez kapcsolódó alkotásai, pontosabban azok életműben való állandó(an megújuló) látens jelenléte kerül előtérbe. A záró elemzés pedig az elveszett költeményeket veszi górcső alá, feltételezve, hogy jó néhány ismeretlen szerzemény az életmű legérdekesebb darabjaihoz tartozhatott. Az *Utóhang* végül Petőfi költészetének és személyiségének

⁴ MARGÓCSY István, *Petőfi-kísérletek: Tanulmányok Petőfi Sándor életművéről*, Pozsony, Kalligram, 2011.

receptiójával, költői értékeivel és forradalmi örökségével vet számot: „a világirodalomnak egyik legnagyobb lírikus költője volt” (205).

A kötet e végkövetkeztetésével természetesen nincs okunk vitatkozni. Anélkül azonban, hogy valamennyi írást egyesével értékelnénk, érdemes néhány jellegadó architekтуális problémát, szemléleti anomáliát, módszertani ellentmondást ismertetni, amelyek megítélésem szerint alapvetően határozzák meg a kötetegész koncepcióját és eredményeit.

A könyv műfajválasztása, az előszóban megjelölt „esszéista tanulmány” – elviekben – kifejezetten szerencsésnek tekinthető. Az esszére jellemző szélesebb ívű és csapongó gondolatmenet, a részletes és pontos adatolásra épülő érvelést mellőző, szubjektív és nagyvonalú érveléstechnika, illetőleg a közérthetőségre törekvő, olvasmányos nyelvezet kifejezetten illik (illene) Kovács Adorján értekezői pozíciójához. Csakhogy érdemes lett volna valamelyest elővigyázatosabb lenni abból szempontból, hogy mely gondolatmenetek találnak e regiszterhez, és melyek feszítik szét annak kereteit. A legnagyobb gond, hogy a kötet „esszéista” jellegét adó nagyvonalú argumentációi túl gyakran futnak túlfeszített, kidolgozatlan vagy nehezen követhető megállapításokba. Az értekezői keretek szempontjából szerencsés tárgyválasztásnak tekinthetők az életművel (vagy egy-egy csoportjával) átfogóan foglalkozó szinopszisok: míg az első tanulmány lényeglátóan foglalja össze és gondolja tovább a kurrens Petőfi-szakeredelmek költői heterogenitást hangsúlyozó megállapításait, addig az utolsó két elemzés – az esszé műfajához illő spekulatív eszközökkel – eredményesen hívja föl a figyelmet a költő klasszikus verselésére (annak kontinuitására, megújulásaira) és az elveszett szerzeményekre. Kérdésebbek azonban a versközponitú, szövegszerű megfigyelések, amelyek problematikussága, úgy látom, olykor a módszertani indukció látszólagosságából következik. Kovács Adorján olvasástechnikája néhol kissé felszíni és pusztán tematikus (szerencsés esetben motivikus) érdeklődésű, emellett igen gyakran nélkülözi a konkrét szövegszintű, idézetekkel való bizonyítást, érvelést. Helyette kinyilatkoztatásszerű állításokkal találkozhatunk. Nehezen követhető például, hogy *Az őrágyhoz* című versben pontosan mely textusokban véli fölfedezni a központi tárgyat adó ágy és a lírai én egymással való lényegi azonosulását (41–42), hiszen az ötödik-hetedik sorban olvasható megszólítás mintha ennek ellenkezőjére, egy Én–Te-viszonyra utalna: „Durva faalkotmány! [...] Hisz te az inségnek mikor éje boronga körülém...” Ez az elemzés valójában Kiss (Flach) Georgina egy tárgyiasságról szóló interjújából indul ki, megfelelkezve arról, hogy a kivetítő jellegű személyesség és a fenomenológiai tárgyiasság dichotómiája egy interjúban megvilágító erejű különbségtételnek tűnhet, ám egy poétikai elemzésben – a tárgyiasság líra Kovács Adorján által is hangsúlyozott rengeteg változata miatt – kevésbé kama-toztatható. Nem véletlen, hogy e célból Kiss (Flach) Georgina is összetett tipográfiát állított fel doktori disszertációjában.⁵ Ahogy az sem teljesen világos – legalábbis ezen

⁵ FLACH Georgina, *A magyar tárgyiasság: Tipológiai és történeti vázlat*, doktori értekezés, Pécs, PTE BTK IKDI, 2022, 55–80. <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/34390/flach-georgina-phd-2022.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (utolsó elérés: 2023. november 20.)

a kifejtettségi fokon – Az *utósó emberről* szóló elemzésben, hogy a költemény miért minősül, Horváth János állításával szemben, „nagyon is filozofikus” (60) szövegnek. Ehhez az értékeléshez ugyanis az irodalmi motívum nemzetközi történetének és a költő későbbi, Nietzsche-re gyakorolt hatásának bemutatása mellett a Petőfi-versből kibontakozó antropológiai pesszimizmus, világfájdalmas mizantrópia (vagy ahogy Kovács Adorján fogalmaz: „cinizmus”) alaposabb vizsgálatára és mérlegelésére volna szükség.

Ugyanígy nagyobb körtekintést igényelnének a könyv főbb tézisei: a műfaji és stílustörténeti analógiák. Érdekesítő vízió Petőfi költészetét a későbbi irodalmi modernség formái, műfaji és esztétikai tendenciáinak előzményeként értelmezni, érdemes azonban előtte számolni bizonyos módszertani kockázatokkal. Egyrészt félok, hogy Petőfi munkássága nem önértékében, hanem valamely más (későbbi) poétikához viszonyítva értékelődik (föl vagy le), ezáltal egyfajta „előfutár”-szerepbe kényszerülve. Másrészt e „modernné olvasás” által könnyen kiszakíthatjuk a költői életművet sajátos kontextusából, és megfoszthatjuk történeti komplexitásától. Kovács Adorján felvetései éppen ezért tulajdonképpen a könyv erényeként is értelmezhetők, amennyiben fölhívják a figyelmet néhány érzékeny irodalomtörténeti kérdésre: romantika és modernség összetett és ellentmondásos kapcsolatára. Érdemes volna tehát alaposabban vizsgálni romantika, késő romantika és a századfordulós modernség szövevényes viszonyát: egy efféle beható elemzés során derülne ki, hogy mennyiben és milyen értelemben tekinthető a romantikus tájlíra a fenomenológiai tárgyiasság, a romantikus disztópiavíziók a *science fiction*, a költői megszólaláslehetőségeket kitágító élőbeszédszerűség a *lírai parlandó*, a romantikus szerelem- és halálkultusz a *dekadens erotika*, a romantikus szegénységábrázolások az *irodalmi naturalizmus*, a romantikus fantázia a *freudi szürrealizmus* előzményének. Vagyis, hogy mennyiben és milyen értelemben mondható Petőfi költészete (Kovács Adorján szavaival:) „anticipálónak” és „avantgárdnak”. Egy efféle vizsgálat módszertani követelményei azonban jócskán meghaladják a könyv „esszéista” elemzéseitől elvárható igényeket és törekvéseket.⁶

Szintén az értekező kereteknek tudható be, hogy az írások kissé csapongó érvelésmenete több helyütt enyhén öncélú és keresett ideologizálásba, illetve a poétikai elemzés szempontjából kontextusidegennek tűnő kérdésfeltevésekbe bonyolódik. Úgy vélem, határozottabb szerkesztői gesztusokkal elkerülhető lett volna az identitás-politikai-kultúrharcos témák (dez)aktualizáló emlegetése és a költő vélt világnézete (szocializmus, ateizmus) fölötti gyakran téttelen és inkább moralizáló mellézköngéjű

⁶ Néhány lehetséges költésztörténeti kiindulópont: „Fejlődése [ti. Petőfié] ott ér véget, ahol Baudelaire-nak, a 48-as forradalmakat ugyancsak átélő következő nemzedék legnagyobb költőjének a műve kezdődik” (SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Világkép és stílus Petőfi költészetében* = Uő, *Világkép és stílus: Történeti-poétikai tanulmányok*, Bp., Magvető, 1980, 251). – S. VARGA Pál, *A gondviselэшhittől a vitaiizmusig (A magyar líra világképének alakulása a XIX. század második felében)*, Debrecen, Csokonai Kiadó, 1994. – KULCSÁR SZABÓ Ernő, MOLNÁR Gábor Tamás, SZIRÁK Péter, *Alakzatváltások az irodalmi modernségben* = *Hang és szöveg: Költésztörténeti kérdések a lírai modernségben*, szerk. BEDNANICS Gábor, BENGÍ László, KULCSÁR SZABÓ Ernő, SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Osiris, 2003, 7–25. – EISEMANN György, *A későromantikus magyar líra*, Bp., Ráció, 2010.

kitételek hangoztatása: „Petőfi nem a mai nyugati genderideológia gondolkodásmódja szerint írta verseit. Az ő idejében még nem feltételezték a számos nemi identitás létezését, ezért egy akkori olvasó számára teljesen magától értetődő, hogy egy lány az, akiről szó esik Petőfi verseiben” (68). Ugyanígy terhelik (vagy épp gyengítik) az érvrendszert az orvostudományi (orvosi szótár), pszichológiai (Freud), etológiai (Darwin, Eibl-Eibesfeld) kontextusok, amelyek olykor többoldalnyi terjedelműek, és túlzottan eltérítik az írások hangsúlyozott poétikai fókuszát:

A (ma igazságtalanul elhallgatott) osztrák etológus Irenäus Eibl-Eibesfeldt alapművében írja: „az embercsoportok egy mi-érzést fejlesztenek ki, és elhatárolódnak másoktól [...] kulturális sajátosságok kifejlődése által” [...] az állatoknál megfigyelhető például a beteg egyedek kiközösítése, így lehet, hogy van egy veleszületett ellenérzés bennünk a testi torzulásokat illetően. (91–93)

Hangsúlyozandó, hogy e kritikus felvetések nem önmagában az „esszéista” beszédmódra irányulnak, inkább ennek kimunkáltságára: Milbacher Róbert például kifejezetten termékeny írásokat közöl ebben az „esszéista” regiszterben. Nála azonban a műfajra jellemző nagyívűség és szubjektivitás – az érvelésfelépítés kidolgozatlanságainak elfedése vagy világnézeti kérdések tárgyhoz nem illő feszegetése helyett – a perspektivikusság fokozott érvényesítését, az adott tárgykör érzelmi jelentésdúsítását, a gondolatok diszkurzív kötöttségektől való fölszabadítását: a párbeszéd és a vita kezdeményezését szolgálja.⁷

A műfajválasztás mellett problematikus még a kötet olykori ellentmondásos perspektívája, diffúz érvelése: a megfogalmazott módszertani kívánalmak és a gyakorlatban megvalósuló szöveginterpretációs eljárások közötti feszültség. Kovács Adorján elvi megállapításai szerint „kevésbé pozitivistá [?], történelmi, lélektani vagy szociológiai, hanem inkább szövegimmanens módszerekkel kivitelezhető” (33) elemzést tartana kedvezőnek a Petőfi-életmű mélyebb megértéséhez. Ennek tükrében, mint említettem, elveti a művek életrajzi típusú értelmezését, sőt Margócsy lírai szerephármaságon alapuló tézisének is továbbgondolja. Egyfajta tárgyias költészet körülírásával az oeuvre radikális heterogenitását és (a szerző azonosíthatatlanságán alapuló) modernségét hangsúlyozza:

[...] minden egyes vers egy másiknak ellentmondhat, mert minden egyes vers egy saját világot teremt [...]. (202)

Petőfi rejtélye és megfoghatatlansága abban a sokrétűségében rejlik, amely a tartalom, a hangvétel, a formák és a nyelvezet ellentmondásos sokféleségében mutatkozik meg, és amelynek [...] alapja már egy, a művészről alkotott egészen „modern” felfogás: a művész objektíválása. (25)

⁷ MILBACHER Róbert, *Petőfi, Arany és a nemzeti kánon*, Élet és Irodalom, 2019. aug. 9., *A lista mámoráról (Irodalmi kánon és oktatás)*, Élet és Irodalom, 2021. jan. 8., *A kulturális migráció két modelljéről (Petőfi és Arany)*, Élet és Irodalom, 2022. febr. 25., *Petőfi, a normaszegő*, Élet és Irodalom, 2023. febr. 17.

E radikálisan szövegimmanens felfogásnak azonban ellentmondanak az elemzések gyakori biografikus és életműközpontú, deduktív megközelítései. A *Véres napokról álmodom* című költemény például a Szendrey Júliával való megismerkedés kontextusában (64–65), *A szerelem országa* a költő mézesheteinek (szexuális tapasztalatainak) lélektani lenyomataként, a *Szép napkeletnek...* című vers pedig szintén a házasság viszonylatában, illetve a költő (egyéb írásaiból levezetett) ateizmusának és általános jellemrajzának dokumentumaként értelmeződik.

Jóllehet a lírai én megtért valamilyen hitre, egész biztosan nem úgy, ahogyan a hívő, mert ő igenis ateista maradt. Másképp mondva: a vágya, hogy együtt éljen Júliával, az üriügy az örök életben való hitére, ez az egyetlen, de őszinte motivációja. „Én magammal akarok békében élni, nem a világgal,” írta Petőfi. Őszinte magával szemben, úgyhogy békében tud élni magával. Sokszor másokkal is őszinte volt, mégsem tudott békében élni velük [...]. (130)

Elvetett életrajzi-pszichológiai szempontok szűrődnek be például *A hegyek közt* nőábrázolásának értelmezésébe is:

Anélkül, hogy ezt a megfigyelést a mai divatos gender szemszögéből néznénk, Petőfi életrajzilag megmagyarázható önteltsége és a küldetése iránti szélsőséges odaadása mellett egy másik pszichológiai ok is feltehető: a minden alárendeltség ellen lázadó költő legalább a költészetben szeretne biedermeier viszonyokat. (145–146)

Érdemes lett volna tehát tudatosabban átgondolni a kötet törekvéseit. Amennyiben Petőfi aktualitásának és modernségének közérthető bemutatása volt a cél, úgy előnyösebb lett volna fordítani a perspektíván. Azaz, mint Nietzsche Petőfi-élménye esetében, erőteljesebben vizsgálni, hogy az irodalmi modernség szerzői miként viszonyultak az életműhöz, és mit találtak hasznosíthatónak belőle: poétikatörténeti fókusz helyett hangsúlyozottan a későbbi recepcióra fordítani a figyelmet. Egy műközpontú megközelítésmód esetén pedig termékenyebb lett volna a *korabeli* nemzetközi kontextus erősebb bevonása: az angol, német, francia és kelet-közép-európai romantikus értelmezési keret erősebb érvényesítése – akár csak az *utolsó ember* motívumának áttekintő bemutatása esetében. Illetőleg – analógiák és más nem irodalmi kontextusok beemelése helyett – különböző szoros olvasatok kidolgozása, amelyhez a kötet – megítélésem szerint – legsikerültebb írása, a *Ki gondolná, ki mondaná...* című poéma elemzése áll legközelebb. S természetesen érdekes és gyümölcsöző kísérlet lehetne Petőfi költészetét romantika és modernség (disz)kontinuitása tükrében, a 19–20. századi európai költői hagyomány láncszemeként vizsgálni; ám ez a (történeti-poétikai, irodalomelméleti, eszmetörténeti, kritikátörténeti fókusz igénylő) elemzési terület még nincs oly módon kibontva a szakirodalomban, mint a költő sokarcúságát, társadalomtörténeti beágyazottságát, világirodalmi helyzetét hangsúlyozó tézisek, emiatt jóval nehezebb feladat esszéisztikus gondolatfutamokká emelni.

Kovács Adorján vállalkozása számos izgalmas kérdést fölvető, figyelemre méltó kísérlet, amelyet érdemes szakkritikai mérlegelés tárgyává tenni; és amelyből

koherensebb, megalapozottabb, perspektivikusabb vállalkozás születhetett volna gondosabb nyelvi és stilisztikai utómunkával, a formai, retorikai keretek megfontoltabb tekintetbevételével, valamint a szemléleti-konceptcionális törekvések és hipotézisek konzekvensőbb kidolgozásával.

Owaimer Oliver